Monumenten Inventarisatie Project

GEMEENTEBESCHRIJVING

S K A R S T E R L A N

PROVINCIE FRIESLAND - REGIO ZUID-WEST FRIESLAND

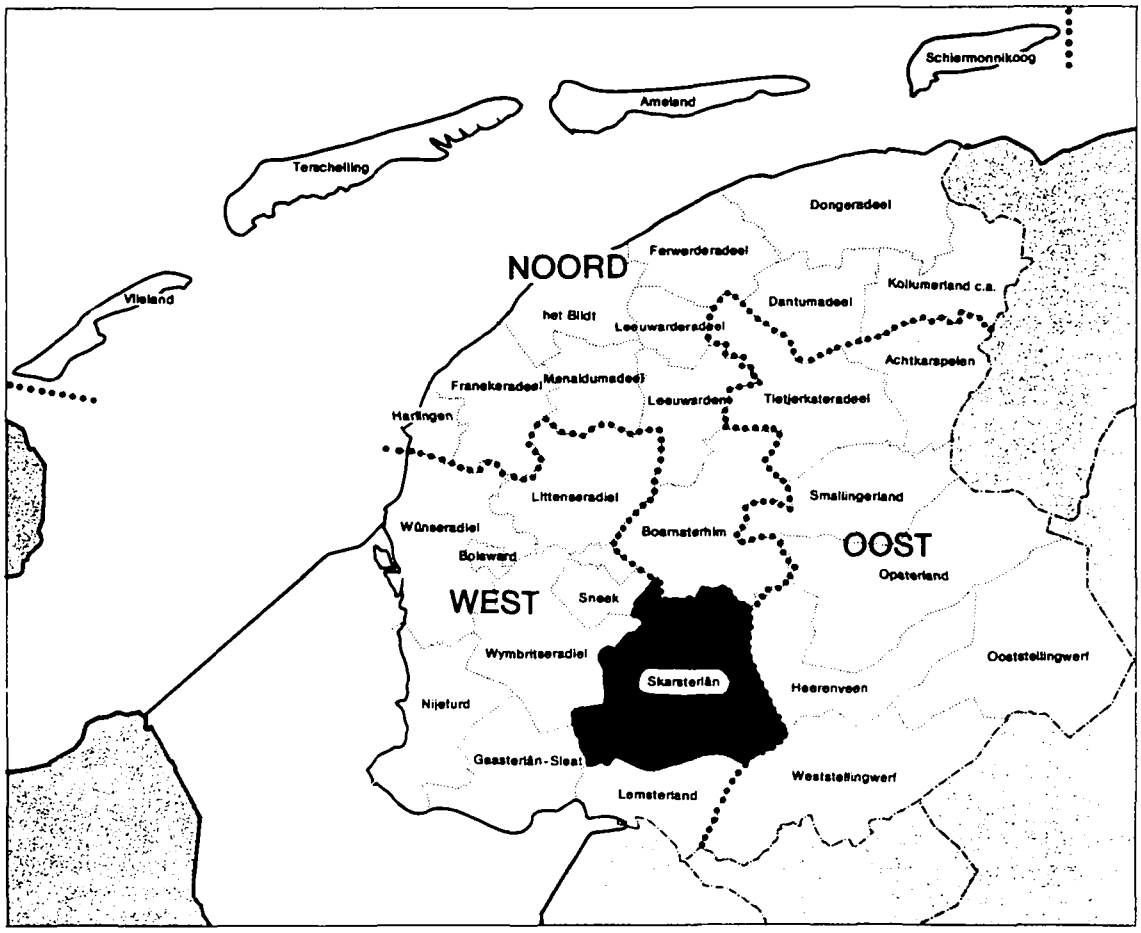

INHOUDSOPGAVE

1 INLEIDING 3

2 BODEMGESTELDHEID

2.1 Ontstaansgeschiedenis 3
2.2 Vervening 4
2.3 Bodemsoorten 4
2.4 Reliëf 4
2.5 Waterbeheersing 5

3 GRONDGEBRUIK, VERKAVELING EN LANDSCHAPSBEELD

3.1 Grondgebruik 5
3.2 Verkaveling 6
3.3 Landschapsbeeld 6

4 INFRASTRUCTUUR

4.1 Waterwegen 7
4.2 Landwegen 7
4.3 Spoor- en tramverbinding 7
4.4 Gas-, electriciteits- en drinkwatervoorziening 8

5 MIDDELEN VAN BESTAAN

5.1 Algemeen 9
5.2 Landbouw en zuivelindustrie 9
5.3 Handel 10
5.4 Vervening 10
5.5 Nijverheid 10
5.6 Recreatie 11

6 NEDERZETTINGEN

6.1 Algemeen 11
6.2 De grootste dorpen 12
6.3 Enkele overige dorpen 16
6.4 Verspreide bebouwing 19

LITERATUUR 20

GERAADPLEEGD KAARTMATERIAAL 21

BIJLAGEN

Bijlage Bevolkingsontwikkeling 22

1 INLEIDING

De gemeente Skarsterlân is gelegen in regio Zuid-West Friesland (West). De gemeente grenst in het zuiden aan de gemeente Lemsterland, in het zuidwesten aan Gaasterlân-Sleat, in het westen aan de gemeenten Wymbritseradiel en Sneek, in het noorden aan de gemeente Boarnsterhim, in het oosten aan de gemeente Heerenveen en in het zuidoosten aan de gemeente Weststellingwerf.
De gemeente heeft een oppervlakte van 216,88 km^2, waarvan 29,46 km^2 tot het binnenwater behoort. Op 1 januari 1990 telde de gemeente 24.017 inwoners, waarvan bijna de helft woonachtig was in Joure.

De gemeente Skarsterlân is ontstaan na de gemeentelijke herindeling van 1984 uit de samenvoeging van de gemeente **Doniawerstal** en delen van de voormalige gemeenten, **Haskerland** (Haskerdijken, Haskerhorne, Joure, Nijehaske, Oudehaske en Snikzwaag; Rohel, Rottum, Rotsterhaule en Sintjohannesga) en **Utingeradeel** (Akmarijp en Terkaple). De dorpen Rohel, Rottum, Rotsterhaule en Sintjohannesga hoorden tot 1934 bij de voormalige gemeente Schoterland. In Skarsterlân liggen 30 dorpen waarvan Joure de centraal gelegen hoofdplaats is.

2 BODEMGESTELDHEID

2.1 Ontstaansgeschiedenis

De gemeente Skarsterlân is gelegen in het zogenaamde Lage Midden, een gebied gelegen tussen de hogere kleigronden in het noordwesten en de zandgronden in het zuidoosten van de provincie.

Als gevolg van de rijzing van de zeespiegel door het afsmelten van de ijsmassa's na de laatste ijstijd, vond vanaf ca. 2700 voor Chr. sedimentatie plaats van zand en klei in het Noordnederlandse kustgebied op de pleistocene ondergrond, bestaande uit keileem met daarop dekzand. Op deze ondergrond ontstond veen, vooral in lager gelegen gebieden waar de waterafvoer gebrekkig was, zoals ook in het grootste deel van het huidige grondgebied van de gemeente Skarsterlân. Sommige delen van het veengebied werden na het begin van de jaartelling regelmatig door de opdringende Middelzee overstroomd en bedekt met een kleilaagje, zoals het noordelijke deel van de voormalige gemeente Haskerland. Andere delen bleven min of meer vrij van de invloed van de zee, waardoor het veen aan de oppervlakte bleef. Door inklinking en oxydatie kwam de bodem veel lager te liggen. Na het dichtslibben van de Middelzee en andere slenken werd de waterafvoer zeer gebrekkig en kreeg het gebied te maken met hoge waterstanden. Hierdoor werd het Lage Midden zo goed als onbewoonbaar.
Op sommige plaatsen komt de oudere pleistocene ondergrond aan de oppervlakte. Deze hoogten ontstonden door de stuwende werking van het landijs tijdens de voorlaatste ijstijd. Een zandrug loopt vanuit Gaasterland over Tjerkgaast, Spannenburg en St. Nicolaasga

in de richting van Joure, waar het zand onder het jongere veen verdwijnt.

2.2 Vervening

Als gevolg van verveningswerkzaamheden hebben zich binnen het grondgebied van de gemeente Skarsterlân verschillende ontwikkelingen voorgedaan. De vervening was met name tussen 1750 en 1900 van groot belang. Aanvankelijk werd vooral in het zuidoosten van de gemeente verveend (ca. 1750-1800), later in het noordoosten (ca. 1860-1900). De oude Friese verveningsmethode leidde tot het ontstaan van petgaten : langgerekte smalle plassen, gescheiden door wallen of dijkjes, ook wel ribben genaamd. Deze petgaten groeiden na verloop van tijd weer dicht. Met de komst van de Gietersen (inwoners van Giethoorn en omgeving) werd overgegaan op een andere verveningsmethode, die leidde tot het ontstaan van grote aaneengesloten veenplassen, die vaak door afbrokkeling nog groter werden en als gevolg van de grotere diepte niet dichtgroeiden. Na inpoldering en droogmaking van deze gebieden werd nieuw land aangemaakt.
Zo werd omstreeks 1856 de Haskerveenpolder (thans 3660 ha) opgericht, waarin pas in 1878 de eerste grote kavel droogviel. Deze polder werd in 1910 uitgebreid. De Groote Sintjohannesgaaster veenpolder (3838 ha) ontstond uit het tweede en derde veendistrict in Schoterland en Haskerland uit 1852. De droogmaking van de Trijegaaster veenpolder (ca. 400 ha), opgericht in 1882, was in 1926 gereed. Van de vele plassen zijn het Hasker- en Nannewijd overgebleven. Pas in 1955 werd begonnen met de drooglegging van de Ooster- en Westerschar, nog altijd een moerassig gebied.

2.3 Bodemsoorten

In de voormalige gemeente Haskerland worden voornamelijk laaggelegen veengronden aangetroffen, terwijl in het zuidelijke deel ook zandgrond aan de oppervlakte ligt.
De dorpen Idskenhuizen, Legemeer, Tjerkgaast, St. Nicolaasga, Doniaga en Teroele liggen voor een deel op zandgrond. Bij Joure verdwijnt het zand onder het veen.

2.4 Reliëf

De bodem in de voormalige gemeente Haskerland ligt voor het grootste gedeelte beneden NAP. De laagst gelegen delen liggen bijna 1,5 meter beneden NAP; in het drooggelegde Groot Hornstermeer tot bijna 2,5 meter beneden NAP. Ook in het overige deel van de gemeente Skarsterlân liggen uitgestrekte gebieden beneden NAP. De hoogste delen van de vanuit Gaasterland over Idskenhuizen, Legemeer, Tjerkgaast, St. Nicolaasga, Doniaga, Teroele en Joure lopende zandrug liggen ruim 1 meter boven NAP.

2.5 Waterbeheersing

Na het dichtslibben van de Middelzee en andere slenken werd de natuurlijke waterafvoer van het Lage Midden zeer gebrekkig en kreeg dit gebied te maken met hoge waterstanden. De aanleg van de **Leppadijk** langs de noordzijde van de Boorne - waarschijnlijk in de tweede helft van de 13de eeuw (maar mogelijk voor een deel al eerder) - moest Oostergo beschermen tegen het water uit het Lage Midden. De afwatering werd hierdoor nog verder bemoeilijkt.
Aan de zuidkant van de Boorne lag de **Slachtedijk**, die verder langs de Oude Wetering via Terhorne naar het zuiden in de richting van Joure liep. Deze dijk, waarin verschillende uitwateringssluizen werden aangelegd, moest het ten oosten daarvan gelegen land beschermen tegen hoog water uit het merengebied. De dijk, die de grens vormde tussen de voormalige gemeenten Doniawerstal aan de ene en Utingeradiel en Haskerland aan de andere zijde, raakte al in de 17de eeuw in verval. Pas in 1882 werd de dijk vervangen; de nieuwe Slachtedijk volgde een nieuw tracé langs de Goïngarijpster Poelen en de Noorder Oudeweg. Bij de Oudeweg aan het begin van de Zijlroede naar Joure kwam een nieuwe schutsluis. In de late Middeleeuwen waren er nog diverse andere waterkeringen, waaronder bijvoorbeeld de dijkweg van Joure naar Heerenveen.

Vanwege de lage ligging was bijna overal bemaling nodig. De familie Vegilin van Claerbergen startte in de 18de eeuw met de inpoldering van haar uitgestrekte grondbezit. Andere grondeigenaren volgden het voorbeeld als gevolg waarvan de afwatering sterk werd verbeterd. De inpolderingswerkzaamheden duurden tot in deze eeuw voort. Dankzij de gedeeltelijke vervanging van windmolens door gemalen en de bouw en in gebruikname van Amerikaanse windmotoren kon het waterpeil beter beheerst worden.
De afwatering in de voormalige gemeente Doniawerstal vindt thans in het algemeen in noordelijke en oostelijke richting plaats, maar als het ir. Woudagemaal werkt vooral in zuidelijke richting. De afwatering in het deel van de gemeente dat vroeger onder Haskerland hoorde vindt hoofdzakelijk in noordelijke richting plaats.

3 GRONDGEBRUIK, VERKAVELING EN LANDSCHAPSBEELD

3.1 Grondgebruik

Omstreeks 1850 was het grootste gedeelte van de in cultuur gebrachte grond in gebruik als grasland. De laagst gelegen delen waren in het algemeen slechts geschikt als hooiland (mieden). Op de zandgronden, welke hoger waren gelegen, kwam op bescheiden schaal ook bouwland voor. Behalve rogge en haver werd ook wel boekweit verbouwd, terwijl na de graanoogst vroeger ook wel knollen werden geteeld.
In de omgeving van St. Nicolaasga lagen en liggen de zogenaamde Vegilinbosschen (ca. 295 ha.); ook ten noorden van Ouwsterhaule lag bos. Het grootste gedeelte van het gebied tussen Haskerhorne,

Haskerdijken en Nijehaske bestond uit (begroeide) petgatencomplexen.

Na 1850 is het bouwland geleidelijk aan geheel verdwenen. In gebieden waar aan de vervening een einde was gekomen, werd gestart met inpolderingswerkzaamheden en de aanmaak van nieuw (gras)land. Van de vele plassen zijn het Hasker- en Nannewijd overgebleven, die thans een recreatieve functie hebben. Pas in 1955 werd begonnen met de drooglegging van de Ooster- en Westerschar, nog altijd een moerassig gebied.

3.2 Verkaveling

De meest voorkomende verkavelingsvorm in Skarsterlân is de zogenaamde hooilandenverkaveling, een verkaveling in zeer lange, smalle stroken. Behalve een parallelle strookverkaveling met bewoning op de kavels (Lage Midden) komt ook een waaiervormige verkaveling voor zoals bijvoorbeeld te Haskerhorne, Oudehaske en Nijehaske met een oriëntatiepunt bij Haskerdijken (Haskerconvent). Tussen de verkaveling van Haskerhorne en die van Westermeer bleef een gebied over dat pas in het begin van de 17de eeuw werd ontgonnen door de familie Vegilin van Claerbergen. Op topografische kaarten is de afwijkende verkavelingsvorm (jongere blokverkaveling) goed zichtbaar als gevolg van de afwijkende richting en de grotere blokvormige percelen. Langs het Koevordermeer en de omgeving van de Terkaplester poelen was sprake van een onregelmatig opstrekkende verkaveling. Na de drooglegging van het Groot Hornstermeer in 1925, werd het gebied op een rationele wijze verkaveld in brede, langgerekte percelen. De aangrenzende gebieden met de voormalige petgatencomplexen de Binnengreven, de Keeringen en de Flueskamp, waren op een overeenkomstige wijze verkaveld.

Na 1957 hebben in deze gemeente minstens vier grote ruilverkavelingen plaatsgevonden. In het noordoosten van de gemeente waren de gevolgen voor het verkavelingspatroon het grootst. Terwijl net als elders in de gemeente grotere percelen ontstonden heeft bovendien de voor dit gebied kenmerkende strokenverkaveling met langgerekte, smalle kavels plaats moeten maken voor een meer blokvormig verkavelingspatroon.

3.3 Landschapsbeeld

Het landschap in Skarsterlân bestaat tegenwoordig hoofdzakelijk uit een waterrijk, open polderlandschap met laaggelegen graslanden, die op sommige plaatsen nog moerassig zijn. De opgaande beplanting is er hoofdzakelijk beperkt tot enkele (doorgaande) wegen. Behalve de verspreid langs de wegen gelegen bebouwing in de vorm van boerderijen en arbeiderswoningen, is de bebouwing geconcentreerd in wegdorpen. Op de zandgronden liggen tegenwoordig ook hoofdzakelijk weilanden. In het algemeen is er meer opgaande beplanting. Opvallende elementen zijn de bossen in de omgeving van St. Nicolaasga en Ouwsterhaule.

4 INFRASTRUCTUUR

4.1 Waterwegen

Omstreeks het midden van de vorige eeuw was men in grote delen van de gemeente voor een belangrijk deel aangewezen op het vervoer over water. Het zeer grote aantal meren, plassen en vaarten bood daartoe voldoende mogelijkheden. Bijna ieder dorp was over water bereikbaar. In de verveningsgebieden werden sloten gegraven voor de afvoer van turf. De als gevolg van de vervening ontstane petgaten en veenplassen hadden geen vervoersfunctie.
Na de Tweede Wereldoorlog kwam het ook door grotere schepen bevaarbare Prinses Margrietkanaal gereed (1951), dat in Skarsterlân vanuit de Groote Brekken langs Spannenburg door het Koevordermeer loopt. Ruim voor de oorlog was men met de aanleg van het kanaal begonnen. Bij Spannenburg, waar het kanaal de weg van Sneek naar Lemmer en de weg van Sloten naar Joure kruist, kan men het water oversteken.

4.2 Landwegen

Omstreeks 1850 was er nog maar een drietal verharde wegen op het huidige grondgebied van de gemeente Skarsterlân, namelijk de straatweg Zwolle-Leeuwarden (1828/30), langs de oostgrens van de gemeente; de straatweg van Sneek naar Lemmer (1843), in het zuidwesten van de gemeente en de Vegelinsweg, de verbinding van Joure met Akkrum (aangelegd in 1723, vernieuwd en bepuind in 1844/46). Een andere belangrijke weg was de weg van Sloten, over St. Nicolaasga en Joure naar Heerenveen. Deze weg werd in 1856 begrind tegelijkertijd met de zijtak naar Langweer (de Breede Dijk). Het dunbevolkte noordelijke deel van de gemeente was over land zeer slecht bereikbaar. Tussen 1850 en 1940 werden diverse andere interlokale wegen verhard en tevens verschillende nieuwe wegen aangelegd.
De Rijksweg 43 (later A7) vanaf de Afsluitdijk via Bolsward naar Sneek en verder richting Joure en Heerenveen werd in 1939/40 aangelegd volgens een grotendeels nieuw, recht tracé. In 1965/66 kwam de nieuwe weg van Heerenveen naar Lemmer gereed. Deze weg langs de oost- en zuidzijde van het Tjeukemeer volgt grotendeels de oude route. Als gevolg van de aanleg van het verkeersplein ten zuidoosten van Joure (1973), de baanverdubbeling van de Rijksweg 43 (1977) en de aanleg van de A50 (de weg door de IJsselmeerpolders naar Amsterdam) is Joure zeer gunstig gelegen. De geplande verlenging van de A50 vanaf Joure naar Akkrum is nooit gerealiseerd. Wel werd daarvoor in het kader van de ruilverkaveling een rechte strook land gereserveerd, die in het landschap nog herkenbaar is.

4.3 Spoor- en tramverbinding

In 1866 kwam de spoorverbinding Zwolle-Leeuwarden gereed. In Nijehaske (thans Heerenveen) werd een station gebouwd. Slechts een klein gedeelte van het spoor ligt op het grondgebied van de

gemeente Skarsterlân.

In het gebied dat thans tot de gemeente Skarsterlân behoort kwam aan het einde van de vorige eeuw een drietal stoomtram-lijnen tot stand. De lijn Joure-Heerenveen kwam in 1882 gereed en werd langs de bestaande weg aangelegd. In Nijehaske werd een groot tramstation gebouwd; het kantoor van de NTM verrees daartegenover. De lijn Harlingen-Sneek werd in 1886 doorgetrokken naar Joure. De lijn Joure-Lemmer kwam in 1892 (of 1900 ?) tot stand. De rails werden op een speciaal daarvoor opgeworpen wal aangelegd. De tram stopte ook in St. Nicolaasga waar een station werd gebouwd. In Joure werd de lijn in 1921 omgelegd en reed sindsdien niet langer door de Midstraat (hoofdstraat). Ten zuidoosten van de kern werd in 1922 een nieuw station gebouwd.
Kort na de Tweede Wereldoorlog werd het personenvervoer gestaakt, omdat autobusdiensten deze taak geleidelijk aan hadden overgenomen. De lijnen werden nog enkele jaren voor het goederenvervoer gebruikt. In 1968 reden de laatste (goederen)trams. Kort daarop werden de rails verwijderd. De aarden baan is grotendeels bewaard gebleven; op een deel ervan ligt tegenwoordig een fietspad. Het nieuwe tramstation van Joure werd verbouwd tot kleuterschool; het oude station herbergt een doe-het-zelf-winkel. Het voormalige station te St. Nicolaasga heeft thans een horeca-functie.

4.4 Gas-, electriciteits- en drinkwatervoorziening

In 1866 werd te Joure een gasfabriek gebouwd. Het gas werd o.a. gebruikt voor de straatverlichting. In 1902 werd de fabriek, na overname door de gemeente, verbouwd en uitgebreid. Na de Tweede Wereldoorlog werd overgeschakeld op het gebruik van aardgas en kwamen geleidelijk aan nieuwe aansluitingen tot stand.

De electriciteitsvoorziening kwam in de jaren twintig tot stand en werd verzorgd door de in 1922 opgerichte N.V. Electriciteitsvoorziening Heerenveen. Behalve in Joure - waar men met de aanleg begon - werden op diverse andere plaatsen in de gemeente transformator- of schakelstations gebouwd, waaronder Joure en Langweer. In de loop der jaren werd het net verder uitgebreid.

Voor wat betreft de drinkwatervoorziening was men tot in deze eeuw aangewezen op putten, regenwaterbakken en pompen. Van belang voor de geschiedenis van de drinkwatervoorziening in het onderhavige gebied is de totstandkoming in 1915 van het derde waterleidingbedrijf in Friesland, de "N.V. Heerenveensche Waterleiding". Het dorp Nijehaske werd in datzelfde jaar op dit net aangesloten. De zuivelfabrieken in de nabije omgeving waren in de loop van de jaren twintig de voortrekkers van de uitbreiding van het net. Joure werd in 1927/28 op het net aangesloten en kreeg een eigen watertoren. In 1928 werden de andere plaatsen van de voormalige gemeente Haskerland op het Heerenveense net aangesloten. In Spannenburg werd in 1939/1940 een pompstation gebouwd, dat kort na de Tweede Wereldoorlog moest worden vergroot. In 1982 werd het station geheel vernieuwd.

5 MIDDELEN VAN BESTAAN

5.1 Algemeen

De bestaansmiddelen van de bevolking van het gebied dat tegenwoordig onder de gemeente Skarsterlân hoort, waren vroeger sterk bepaald door de lage ligging van het gebied, de aanwezigheid van vaarwater en veengronden. De belangrijkste bestaansmiddelen waren de landbouw (veeteelt), handel en scheepvaart en de vervening.
In een grotere plaats als Joure waren de bestaansmogelijkheden veel gevarieerder. Deze plaats had een streek- en marktfunctie; er woonden verschillende ambachtslieden, winkeliers en schippers.
Na 1877 kwam een einde aan de bloei van nijverheid en landbouw. Velen emigreerden. Omstreeks 1895 begon een periode van herstel. Er werd ingepolderd en de verveende grond werd in cultuur gebracht.

5.2 Landbouw en zuivelindustrie

Door de lage ligging van de landerijen lag het accent binnen de landbouw sterk op de veehouderij. Akkerbouw kwam maar op zeer beperkte schaal voor. Vooral in het voormalige Doniawerstal vonden sommigen hun bestaan in de houtteelt ("bosbouw"), maar ook bij Joure, voor de herindeling gemeente Haskerland, waren boomkwekerijen.
Meer intensief gebruik van de gronden werd mogelijk na een betere waterbeheersing en de invoer en het gebruik van kunstmest aan het einde van de 19de eeuw.

De zuivelproduktie verplaatste zich aan het einde van de vorige eeuw geleidelijk aan van de boerderijen naar de zuivelfabrieken.
Zo begon in Snikzwaag bij Joure de firma E.A. de Boer met de produktie van margarine ("kunstboter") maar schakelde in 1884 over op boter. In 1887 werd te Boornzwaag een boterfabriek opgericht, welke eigendom was van Jhr. van Eisinga, maar in 1908 in handen kwam van een coöperatie. In 1888/95 werd door H. Romkema in de Torenstraat te Joure de (handkrachtfabriek) "Neerlandia" opgericht. In augustus 1888 ontstond te Haskerdijken een coöperatieve stoomzuivelfabriek (bij de Heabrêge). In 1895 kwam een tweede fabriek te Snikzwaag, nl. de stoomzuivelfabriek van A.G. Brouwer, later genaamd "N.V. Kaas-en Roomboterfabriek De Vlecke Joure". De coöperatieve fabriek in Akmarijp ("de Lege Walden") kwam in 1896 tot stand evenals de speculatieve fabriek "de Eensgezindheid" te St. Nicolaasga, welke laatste in 1897 afbrandde, maar werd weer opgebouwd. In 1910 werd deze fabriek verplaatst naar Scharsterbrug, waar later een grote fabriek van Hollandia (Nestlé) kwam. St. Nicolaasga kreeg in 1911/12 een nieuwe zuivelfabriek, genaamd "de Volharding". In 1897 volgde de coöperatieve vereniging Haskerhorne. De coöperatieve fabriek te Langweer startte in 1908.
De eerste fabrieken sloten reeds enkele jaren later, zoals de fabriek in Haskerdijken (1898), enige tijd later gevolgd door Neerlandia (1902). De fabriek in Boornzwaag werd in 1909 afgebro-

ken; het materiaal werd benut voor de bouw van zes arbeiderswoningen. De Boer nam in 1911 De Vlecke Joure over en sloot de oude fabriek in Snikzwaag. Als gevolg van de concurrentie moest de fabriek in 1915 sluiten. De fabriek in Langweer sloot in 1956. De fabriek van Haskerhorne bleef tot in de zeventiger jaren bestaan, maar "sneuvelde" tijdens de concentratie van de zuivel in Friesland. De fabriek in Akmarijp ("de Lege Walden") kreeg na sluiting een nieuwe functie ten behoeve van de recreatiescheepvaart maar is inmiddels ook gesloopt. De zuivelfabriek in Langweer werd een hotel.

5.3 Handel

In het algemeen werd er gehandeld in hout, in landbouwprodukten zoals boter, kaas en granen en in vee. De inwoners van Joure verhandelden ook produkten, die in hun woonplaats werden vervaardigd, zoals uurwerken, schrijnwerkerswaren en koper- en blikslagerswerk.

5.4 Vervening

De vervening was vooral tussen 1750 en 1900 van groot belang. Daarvoor is waarschijnlijk ook op beperkte schaal hoogveen gegraven. Aanvankelijk werd vooral in het zuidoosten van de gemeente verveend (± 1750-1800), later in het noordoosten (± 1860-1900). De veenarbeiders waren voor een deel afkomstig uit de omgeving van Giethoorn, zij werden Gietersen genoemd. In de polders en omgeving schoten de primitieve veenarbeiderswoningen als paddestoelen uit de grond. Vele woninkjes in de Trijegaaster veenpolder waren afkomstig van Echten in Lemsterland, maar werden hier opnieuw opgebouwd. Toen aan de verveningswerkzaamheden een einde kwam kochten vele veenarbeiders stukken verveende grond waarop ze een boerenbedrijfje begonnen. In het kader van de ruilverkavelingen na de Tweede Wereldoorlog werden vele krotten opgeruimd, bijvoorbeeld in de omgeving van Vegelinsoord en Oudehaske. Nieuwe boerderijen kwamen er voor in de plaats.

5.5 Nijverheid

Vooral in het Haskerlandse deel van de gemeente was de nijverheid van betekenis, met name in de hoofdplaats Joure waar een bonte verscheidenheid aan bedrijfjes bestond. Vooral de kleinschalige ambachtelijke bedrijven in de vorm van klokmakerijen, geelgieterijen en scheepswerven waren aanvankelijk bepalend voor de bloei van Haskerland. In Joure werden bovendien een cichoreifabriek (1836) en een oliemolen gebouwd (1852), terwijl later ook de tabakskerverij en de koffiebranderij van de firma Douwe Egberts van wezenlijk belang werden. Ook was er een touwslagerij. In Langweer, de hoofdplaats van Doniawerstal, was een scheepswerf en een oliemolen (1907). In de oliemolen, tevens veevoederfabriek, kwam later een hotel.
Na een minder gunstige tijd begon omstreeks 1895 een periode van herstel. In vele bedrijven deed het gebruik van stoomkracht zijn intrede; in andere bedrijven werd de capaciteit uitgebreid. De

industrialisering van Nederland leidde uiteindelijk echter tot een stagnatie in de ontwikkeling van de nijverheid. Enkele oude bedrijfstakken verdwenen (klokmakerij, scheepsbouw, geelgieterij, cichoreiverwerking en de olieslagerij) terwijl in andere takken sprake was van groei, namelijk in de meubelmakerij (de Vrij en Zijlstra), de goud- en zilversmederij en metaalnijverheid (Spanninga) maar vooral ook Douwe Egberts. De meubelmakerij, in 1901 nog de grootste bedrijfstak gemeten naar het aantal werknemers, kwam in de zestiger jaren in grote moeilijkheden.

Douwe Egberts

Over de geschiedenis van de firma Douwe Egberts te Joure is meer bekend. Zij gaat terug tot 1754, het jaar waarin gestart werd met de kruidenierswinkel aan de Midstraat te Joure. Later legde men zich vooral toe op de groothandel in koffie, thee en tabak. Na een brand werden in 1882 een nieuw woonhuis met een tabakskerverij en koffiebranderij gebouwd aan de Midstraat. Achter het woonhuis werd in 1898 een nieuwe fabriek gebouwd. In 1913 werden de tabakskerverij en koffiebranderij overgeplaatst naar de voormalige olieslagerij en boterfabriek aan de Slachtedijk te Snikzwaag, die voor dit doel grondig werd verbouwd. In de fabriek achter de Midstraat bleef tot 1933 de theepakkerij gevestigd. In 1919 werd een nieuwe vestiging van het bedrijf in Utrecht geopend, een keerpunt in de geschiedenis van dit bedrijf. De firma groeide in de loop der jaren uit tot een grote onderneming.

5.6 Recreatie

Vooral na de Tweede Wereldoorlog werd het watertoerisme een steeds belangrijkere bron van inkomsten. Ook de gemeente Skarsterlân kon en kan daarvan meeprofiteren dankzij haar ligging in een zeer waterrijk gebied. Bijvoorbeeld bij plaatsen als Langweer, Boornzwaag, Doniaga, Joure, Oudehaske, Rohel en Terkaple, kwamen recreatieve voorzieningen, o.a. in de vorm van jachthavens en campings.

6 NEDERZETTINGEN

6.1 Algemeen

Grote delen van het grondgebied van de huidige gemeente Skarsterlân zijn gelegen in het zogenaamde Lage Midden. Vanwege de lage ligging was het gebied slecht toegankelijk en van oudsher dun bevolkt. Waarschijnlijk kwam pas na het jaar 1000 het ontginningsproces op gang. Voor zover bekend zijn in de gemeente geen terpen aangetroffen, met uitzondering van de terp bij Sythuzen in het noorden van de gemeente.

In de veengebieden ontstonden nederzettingen met een langgerekte structuur. Bij de ontginning van het veen werden vanuit een as of ontginningsbasis evenwijdige ontwateringssloten gegraven min of

meer loodrecht op die as. De sloten fungeerden tevens als kavelscheidingen. Iedere op deze manier in gebruik genomen strook land behoorde bij een bepaalde boerderij. Hierdoor ontstonden in de veengebieden de karakteristieke rechtlijnige verkaveling en langgerekte nederzettingen, ook wel streekdorpen genaamd. De kerk lag in deze dorpen doorgaans in het midden. In andere gevallen werd vanuit een centraal punt (dorpskern/kerk) verkaveld waardoor een waaiervormige verkaveling ontstond.
Wanneer de ontginningsbasis een weg (dijk) was spreekt men wel van wegdorpen (Haskerhorne, Oudehaske en Nijehaske; Rohel, Rotsterhaule en Sintjohannesga; Oldeouwer, Ouwster Nijega en Ouwsterhaule; Rottum; Doniaga). De belangrijkste ontwikkelingen worden in de volgende paragrafen besproken.
In andere dorpen was een vaart het uitgangspunt, zoals in Akmarijp, Boornzwaag, Broek, Dijken, Goingarijp, Snikzwaag, Terkaple en Teroele. De ruimtelijke opbouw van deze vaartdorpen is in wezen niet veranderd. De geringe groei - voorzover daar sprake van was - kon gemakkelijk door invullingen binnen de bestaande structuur worden opgevangen.
In het zuidwesten van de gemeente kwamen aan de wegen over de uitlopers van de hoger gelegen zandgronden van Gaasterland nederzettingen tot stand (Tjerkgaast, St. Nicolaasga, Idskenhuizen, Legemeer en Joure). Rotstergaast, nog altijd een streekdorp met verspreid gelegen boerderijen, ontstond op een uitloper van de zandgronden in het oosten van de provincie. Met uitzondering van St. Nicolaasga en Joure bleven in de dorpen de ruimtelijke ontwikkelingen na 1850 zeer beperkt. In Tjerkgaast werd het bebouwingslint dichter. Legemeer bestond en bestaat slechts uit enkele verspreid gelegen boerderijen en woningen. Idskenhuizen was een van de weinige dorpen met een kern. Na 1850 nam de bebouwing aan de weg naar St. Nicolaasga toe. De ruimtelijke ontwikkeling van Joure en St. Nicolaasga wordt in paragraaf 6.2 beschreven.
Tijdens de verveningswerkzaamheden in de 19de eeuw ontstonden nog enkele nieuwe nederzettingen, zoals Nieuwebrug en Vegelinsoord (zie paragraaf 6.3).

In het zogenaamde Plan in Hoofdzaken uit 1942 werden voor alle dorpen in Haskerland de bouwmogelijkheden aangewezen. Het beleid was veelal gericht op het vormen van centra waar zich het maatschappelijke leven kon concentreren in plaats van op het uitbreiden van de lintbebouwing.
Veel dorpen hadden na de Tweede Wereldoorlog te kampen met een daling van het inwonertal tot in de jaren '70 en soms ook daarna nog. In plaatsjes als Akmarijp, Boornzwaag en Goingarijp werden vrijkomende woningen als tweede woning in gebruik genomen.

6.2 De grootste dorpen

Joure (en Westermeer)

Joure, vroeger slechts een uitbuurt van het meer oostelijk gelegen dorp Westermeer, ontstond op een zandrug aan de weg vanuit het oosten naar Sloten en Gaasterland. De gunstige ligging aan

waterwegen schiep mogelijkheden voor een verdere ontwikkeling. In de loop van de 16de eeuw vestigden zich steeds meer kooplui, ambachtslieden en schippers te Joure. Daardoor breidde de bebouwing zich geleidelijk uit langs de weg in de richting van Westermeer en ontstond de huidige Midstraat. In 1614 werd dicht bij de zijl een binnenhaven gegraven (de Kolk) om meer aanlegplaatsen te creëren en grotere zeegaande schepen de gelegenheid te geven te draaien. In het begin van de 17de eeuw werd Joure verdeeld in vier wijken of kwartieren. De relatief omvangrijke nederzetting werd ook wel aangeduid als vlek; het was de hoofdplaats van de grietenij, later gemeente, Haskerland. Behalve de handel en scheepvaart (o.a. op Hamburg) was de nijverheid een belangrijke bron van bestaan voor de Jouster bevolking. Een aantal voorbeelden uit de grote verscheidenheid aan bedrijven is in het vorige hoofdstuk aan de orde geweest.
Omstreeks 1850 was de bebouwing vooral geconcentreerd aan de Midstraat (de hoofdstraat) en langs de zijstraten en stegen ten noorden daarvan. Opvallend element in deze straat is de teruggerooide R.K. kerk (met pastorie). Van de oorspronkelijke kerk uit 1866 is overigens alleen de toren bewaard gebleven. Vooral aan het westelijke uiteinde van de Midstraat, nabij de haven, waren de zijstraten dicht bebouwd met arbeiderswoningen en bedrijfsgebouwtjes. Via opvaarten waren er verbidingen met de Overspitting. Aan het westelijke uiteinde lag ook de oude Heremastate met haar tuinen, die in 1848 nog was verbouwd. In de directe omgeving van het dorp waren boomkwekerijen, een houtzaagmolen en een korenmolen.

In de loop der jaren breidde de bebouwing zich vooral in de richting van Westermeer uit, o.a. in de vorm van vrijstaande burgerwoningen en villa's. Ook aan de weg naar Lemmer werd gebouwd. Joure had al vroeg (woning)bouwverenigingen. "Eigen Haard" bouwde in 1879 tien arbeiderswoningen aan de Molenweg. Aan de Bûtsingel verrezen in 1890 woningen van "Werkmanslust", terwijl "Nijverheid" in 1904 bij de Muldersstege woningen liet bouwen. Een jaar later volgde aan de Oosterstraat een rijtje van 10 arbeiderswoningen van de bouwvereniging "Volharding", dat later aangevuld werd met acht gemeentewoningen. Aan de zuidzijde van de Brugstraat werden omstreeks 1900 rijtjes arbeiderswoningen gebouwd. De Patrimoniumbuurt (1920) op de grens van Joure en Westermeer was met 46 woningen de eerste uitbreiding op grotere schaal. Daardoor ontstond ook aan het oostelijke uiteinde een zekere concentratie van bebouwing. Binnen de bestaande structuur trad een verdichtingsproces op en werden vooral ook verschillende panden door nieuwbouw vervangen.

In 1934 werd het uitbreidingsplan Joure vastgesteld om de verdere ontwikkeling van Joure in goede banen te leiden. De uitbreidingen zouden plaats vinden in het vierkant Midstraat, Harddraversdijk, Hege Simmerdyk en Scheen. Daarna zou het land ten oosten van het Scheen aan de beurt zijn. Door de remmende invloed van de economische toestand van de dertiger jaren kwam van woningbouw aanvankelijk nog maar weinig terecht. Nog juist voor de oorlog uitbrak werd begonnen met de aanleg van straten. De eerste woningen wer-

den echter pas na de oorlog gebouwd. In de jaren vijftig kwam de woningbouw goed op gang. Er werden o.a. woningen gebouwd voor het personeel van Douwe Egberts, Smit en Zijlstra.
De in 1939/40 aangelegde Rijksweg 43 vormde een begrenzing voor verdere uitbreidingen in zuidoostelijke richting. Het dorp Westermeer werd na de opheffing als zelfstandig dorp in 1955 bij Joure gevoegd. Het plan Joure-Noord, later Westermeer genaamd, werd in de jaren '70 en '80 volgebouwd. Een nieuw industrieterrein werd aangelegd ten oosten van Westermeer. De jachthavens zijn ook van na de oorlog (1963, en 1969).
In het kader van het saneringsplan vond krot-opruiming plaats in de stegen (1957-1961), werden vele opvaartjes naar de Kolk en de Overspitting gedempt en kwamen verkeersdoorbraken tot stand.
De Heremastate werd omgeven door nieuwbouw voor het gemeentehuis.
De Midstraat verloor veel van haar schoonheid als gevolg van de vele nieuwe invullingen en grondige verbouwingen van vooral winkelpanden.

St. Nicolaasga

Het dorp St. Nicolaasga ontstond als agrarische nederzetting op de zandgrond in het zuidwesten van de gemeente. De weg van Joure splitst zich hier in twee delen. De ene tak leidt naar Sloten, de andere naar Lemmer. In de omgeving van het dorp waren behalve graslanden ook bouwlanden en bossen. Via een opvaart was het dorp verbonden met het Tjeukemeer.
Omstreeks 1850 was de bebouwing gelegen aan genoemde wegen; bij de splitsing van de wegen was sprake van een duidelijke verdichting van de bebouwing. Het dorp had een protestante en een R.K. kerk. Aan de zuidzijde van het dorp bestond de bebouwing uit een lint van boerderijen aan de westzijde van de weg naar Lemmer.
Aan het einde van de vorige eeuw deden zich enkele belangrijke ontwikkelingen voor. In 1870 werd in het dorp een R.K. school gebouwd, mogelijk de eerste R.K. lagere school in Friesland. In 1885/87 werd een nieuwe R.K. kerk gebouwd ter vervanging van de waterstaatskerk uit 1839. Het dorpsbeeld wordt sindsdien sterk bepaald door de imposante kerktoren. Aan het einde van de vorige eeuw werd ook de zuivelfabriek gebouwd en ten oosten van het dorp de tramlijn naar Lemmer aangelegd. Even ten oosten van het dorp werd het tramstation gebouwd aan een nieuwe weg, die vanuit het hart van het dorp in zuidoostelijke richting naar de opvaart liep. Uit het laatste kwart van de vorige eeuw zijn ook de fraaie landhuizen in de bossen ten noorden van het dorp zoals de Oorsprong en Boschoord. De Oorsprong werd in 1885 gebouwd als stoeterij van de familie Van Eijsinga. Als zodanig bleef het in gebruik tot 1930. Daarna was het enige tijd burgemeesterswoning en Hervormd Jeugd- en vormingscentrum. Doniastate is van later datum, het werd gebouwd tussen 1907 en 1922 door H.L. Sixma Baron van Heemstra. Ten oosten van het dorp werd een landhuis voor de familie Van Eijsinga gebouwd dat de naam Wilhelminaoord kreeg en later gebruikt werd door de stichting voor zwakke en herstellende meisjes en vrouwen. Thans is het een doorgangshuis voor mensen met sociale en psychische moeilijkheden.

In 1912 werd een nieuwe zuivelfabriek gebouwd nadat de oude fabriek in 1910 naar Scharsterbrug was verplaatst. Vooral aan de weg van Joure naar Sloten trad een aanmerkelijke verdichting van de bebouwing op. St. Nicolaasga werd het grootste dorp van Doniawerstal en werd hoe langer hoe meer het centrum van deze voormalige gemeente ten koste van de feitelijke hoofdplaats Langweer.
Na de Tweede Wereldoorlog kwam aan de westzijde van het dorp een nieuwe wijk tot stand. Het doorgaande verkeer vanuit Sloten en Spannenburg in de richting Joure wordt tegenwoordig langs de zuidzijde van de kern geleid in plaats van er doorheen.

Oudehaske, Nijehaske en Haskerhorne

De geschiedenis van de streekdorpen Haskerhorne, Oudehaske en Nijehaske is nauw verbonden met de ontginning van het veen, zoals aan het begin van dit hoofdstuk is beschreven. De dorpen zijn waarschijnlijk omstreeks 1200 ontstaan aan een ontginningsas, de door deze dorpen leidende weg tussen Heerenveen en Joure en de erlangs gelegen vaart (de Overspitting of Haskervaart).
Omstreeks 1850 was de bebouwing van Oude- en Nijehaske hoofdzakelijk aan genoemde weg gelegen met uitzondering van het kerkje van Oudehaske, dat meer zuidelijk was gelegen. Toen de weg van Joure naar Heerenveen werd verbeterd kwam ook de bebouwing van Haskerhorne even ten zuiden van deze weg te liggen. Een groot deel van de bebouwing van Nijehaske hoorde ruimtelijk gezien bij Heerenveen, naar welke plaats het bij de grenswijziging van 1934 is overgegaan. Het resterende gedeelte van het dorp stelde qua omvang weinig meer voor. In de omgeving van de dorpen lagen vooral grote veenplassen.
In de tweede helft van de 19de eeuw werd de veenpolder opgericht en werd het ingepolderde gebied geleidelijk aan drooggemalen. Terwijl de lintbebouwing langs de hoofdweg langzaam maar zeker steeds dichter werd en min of meer aan elkaar groeide, ontstond ook in de veenpolder de eerste bebouwing, waarschijnlijk in de vorm van kleine boerderijtjes en arbeiderswoningen.

In het kader van de ruilverkaveling werden na de Tweede Wereldoorlog nieuwe kanalen, sloten en wegen aangelegd. Diverse krotten werden opgeruimd. Vooral Oudehaske is na 1960 sterk veranderd. In dat jaar werd een kampeerterrein aangelegd naast de badinrichting. In 1969 en 1970 werden recreatiebungalows aan het water gebouwd, die na verloop van tijd ook permanent bewoond werden. Uiteindelijk raakte het hele gebied tussen het Nannewijd en de weg naar Joure volgebouwd.

Langweer en Boornzwaag

De aan de Langweerder Wielen gelegen dorpen Langweer en Boornzwaag zijn waarschijnlijk omstreeks 1100 ontstaan als agrarische nederzettingen. De dorpen zijn gelegen op een ter plekke uit het veen opduikende langgerekte zandrug - de as van waaruit het ontginningsproces plaatsvond - nabij waterverbindingen.
Onder invloed van de bouw van de kerk en de opkomst van Langweer

als havenplaats trad een verdichtingsproces op, waardoor met name bij de haven aaneengesloten bebouwing ontstond. Meer naar het westen was sprake van een lossere agrarische structuur met de kerk en de Osingastate als belangrijke elementen. De meeste boerderijen waren via opvaarten verbonden met grotere wateren. Het dorp had naast de scheepvaart een verzorgende functie voor het agrarische achterland. Er werd markt gehouden. Bovendien was het tot 1984 de hoofdplaats van de voormalige gemeente Doniawerstal.

Na 1850 vond uitbreiding en verdichting van de bebouwing plaats, zonder dat de bestaande structuur wezenlijk werd aangetast. Het dorp kreeg in 1868 een nieuwe boter- en kaasmarkt en in 1879 een nieuwe waag. De Osingastate werd in 1887 afgebroken. Op de fundamenten ervan werd in 1939/40 het raadhuis van Doniawerstal gebouwd, een copie van de vroegere state. Van de oorspronkelijke state resteert nog de oranjerie. Ook het regthuis is nog aanwezig. Aan de haven was ruimte voor bedrijven. In 1907 werd de oliefabriek van der Leij gebouwd, waarbij in 1938 een grasdrogerij werd geplaatst. Op de plaats van de afgebroken Doumastate verrees in 1908 de zuivelfabriek met een directeurswoning. De zuivelfabriek sloot in 1956 en werd omgebouwd tot hotel; de grasdrogerij maakte plaats voor een horecacomplex. De uitbreiding van de woonbebouwing voltrok zich voornamelijk in het noordelijke en westelijke gedeelte. Bij de kerk werden omstreeks 1900 enkele herenhuizen gebouwd. Door de bouw van diverse panden is de ruimtelijke scheiding tussen de kerkbuurt en de havenbuurt veel minder geworden.

Na de Tweede Wereldoorlog werd Langweer aan de westkant (o.a. ter plaatse van de tuinen van Osingastate) en ten noorden van de kerkbuurt met nieuwbouwwijken uitgebreid. De opkomst van de waterrecreatie heeft geleid tot de aanleg van een jachthaven ten noorden van het dorp en de aanleg van een camping. Door de aanleg van de Hendrik Dijkstra Leane ten zuiden van de kern aan het begin van de jaren tachtig wordt het doorgaande verkeer richting Boornzwaag buiten het oude centrum omgeleid. De structuur van het wegdorp Boornzwaag is ook na de Tweede Wereldoorlog weinig of niet veranderd. Vermeldenswaardig is de aanleg van het grootschalige recreatiegebied de Woudfennen.

6.3 **Enkele overige dorpen**

De Ouster Trijegeaen (Oldeouwer, Ouwster Nijega en Ouwsterhaule) en **Scharsterbrug**

Oldeouwer, Ouwster Nijega en Ouwsterhaule zijn oude wegdorpen. Hoewel bij de dorpen een langgerekt, betrekkelijk omvangrijk gebied hoorde stelden de nederzettingen qua omvang niet veel voor. Oldeouwer en Ouwster Nijega bestonden omstreeks 1850 uit een kerkhof en enkele boerderijen. Ouwsterhaule was wat groter en had een kerk. Buiten de dorpen lagen aan de weg van Joure naar Lemmer en Sloten, of op korte afstand daarvan, diverse boerderijen. Bij de brug over de Scharster- of Nieuwe Rijn was een

bescheiden kern.
Na 1850 werd de lintbebouwing van de dorpen heel geleidelijk aan wat dichter van karakter. Bij de Scharsterbrug zette de kernvorming zich voort. Zo kreeg de plaats (voor 1930) o.a. een eigen kerk en school. In 1910 werd de zuivelfabriek vanuit St. Nicolaasga naar Scharsterbrug verplaatst. Bij de fabriek werd een rijtje arbeiderswoningen gebouwd, dat uitgebreid werd in 1915 toen de fabriek werd vergroot. In 1948 werd Scharsterbrug een zelfstandig dorp. Grootschalige wijzigingen hebben zich in deze plaatsen niet meer voorgedaan.

Rohel, Rotsterhaule en Sintjohannesga

Sintjohannesga en Rotsterhaule zijn streekdorpen waarvan de geschiedenis nauw verbonden is met de vervening. De bebouwing aan de streek (ontginningsas) ligt veel hoger dan het erachter gelegen land.
Na 1850 ontstond bebouwing aan de zuid-oostelijk van de streek gelegen Hoge dijk. Ook ten noorden en zuiden van de streek werd na het droogmalen van de veenpolder gebouwd, waarschijnlijk in de vorm van (veen)arbeiderswoningen en boerderijtjes. De streekbebouwing van Rotsterhaule en Sintjohannesga werd ruimtelijk gezien min of meer één geheel als gevolg van het dichter worden van de lintbebouwing.
Na de Tweede Wereldoorlog vormde zich rond de kerk van Sintjohannesga een bescheiden kern. In 1963 werd de langs de Hooge dijk gelegen Hoogedijkstervaart gedempt ten behoeve van een nieuw tracé van de weg tussen Lemmer en Heerenveen. Met name in de tweede helft van de jaren '70 zijn vele oude veenarbeiderswoninkjes vervangen door bijvoorbeeld bungalows.

Rohel bestaat uit een klein streekje huizen. In 1933 werden de Reahelster Puozzen drooggelegd door de Cultuurmaatschappij NV de Drie Provincieën. In de daarop volgende jaren werd de grond in cultuur gebracht in het kader van de werkverschaffing. De Rijksdienst voor de Werkverschaffing liet enkele barakkenkampen bouwen, waaronder "De Witte Peal", dat werd opgeleverd in de zomer van 1940. Dit kamp, dat tijdelijk ook gebruikt werd voor onderdak van Joden, "asocialen" en later Molukkers, werd in de jaren zestig deels afgebroken.
Nabij Rohel werd kort na de Tweede Wereldoorlog land uitgegeven aan tuinders. Vanwege de tegenvallende opbrengsten werd geleidelijk aan steeds meer land gebruikt voor recreatieve doeleinden. Later ontstond in deze hoek het complex "Oan 'e Tsjûkemar", met voorzieningen voor dagrecreatie en een grote camping.

Rottum

Rottum is een oude agrarische nederzetting. Omstreeks 1850 bestond het dorp uit twee rijen open bebouwing : een rij langs de Binnendijk en zijtak (het oude boerendorp) en een rij aan de Oude Postweg (ontstaan tijdens vervening). In de jaren '30 werden woningen gebouwd aan de Badweg naar het Nannewijd. Het dorp is daarna niet

wezenlijk veranderd.

Akmarijp en Snikzwaag

Akmarijp is een oude agrarische nederzetting, die vroeger omvangrijker geweest zou zijn. Omstreeks 1850 bestond het dorp uit een klein streekje langs het water gelegen boerderijen. Nog voor 1866 werd vanuit Joure een (zand)weg aangelegd naar Akmarijp en Terkaple die later werd verhard. Aan de weg werden enkele nieuwe boerderijen gebouwd. De structuur van het dorp is sindsdien weinig of niet veranderd.

Het dorp Snikzwaag is waarschijnlijk omstreeks 1200 ontstaan vanuit Akmarijp met de (Snikzwaagster) vaart als uitgangspunt voor de verkaveling. De boerderijen en huizen zijn aan de vaart gelegen. Op het kerkhof is een klokkestoel.
Ook in Snikzwaag veranderde er maar weinig. Van belang was wel de omlegging van de Leeuwarderdijk buiten het dorp om, waarbij ook de Snikzwaagstervaart werd gedempt (1972). Op de plaats van de vaart werd een stuk van de nieuwe weg tussen Joure en Terhorne aangelegd.

Haskerdijken en Nieuwebrug

Haskerdijken bestond omstreeks 1850 uit een kapel met daaromheen een geringe hoeveelheid bebouwing. Na de aanleg van de rijksstraatweg Zwolle-Leeuwarden in 1828 werden aan deze weg enkele boerderijen gebouwd. Het dorpje bestaat tegenwoordig deels uit een rijtje boerderijen langs de rijksweg en een kleine concentratie oudere gebouwen dichtbij Nieuwebrug in de gemeente Heerenveen, waarmee het een geheel vormt.
Nieuwebrug ontstond in de 19de eeuw ten tijde van de verveningswerkzaamheden. Omstreeks 1850 was het grootste gedeelte van de bebouwing aan de rijksstraatweg gesitueerd en langs de haaks daarop gesitueerde Nieuwe Vaart. Aan de vaart stonden verschillende turfschuren. Nieuwebrug was aanvankelijk een buurschap dat onder Heerenveen hoorde maar werd later een zelfstandig dorp. De ruimtelijke structuur van het dorp is niet noemenswaardig gewijzigd.

Vegelinsoord

Omstreeks 1850 was waar nu het dorp Vegelinsoord is gelegen nog totaal geen bebouwing aanwezig. Op de plaats waar later het dorp ontstond lag een sluis; het Stobbegat kwam hier uit in de Heeresloot. Toen in deze omgeving de vervening begon lieten de veenbazen langs het water bij de sluis kleine woninkjes bouwen voor de turfmakers. De baggerlui woonden in primitieve keten, zogenaamde trekkerstinten. Geleidelijk aan ontstond een kleine nederzetting, welke de naam Stobbegat kreeg, naar het daar gelegen water. Terwijl na 1930 de omgeving veranderde als gevolg van het weer in cultuur brengen van de vergraven gronden onderging de plattegrond van de kleine nederzetting aanvankelijk geen wijzi-

gingen. Wel werd de naam veranderd, eerst in Stobbega, later in Vegelinsoord. In 1955 werd het een zelfstandig dorp.
In het dorpsgebied verdwenen in het kader van de ruilverkaveling ca. 30 oude kleine huisjes en boerderijtjes, in plaats daarvan werden 38 nieuwe boerderijen gebouwd. Ook het dorp zelf veranderde, namelijk door het dempen van de vaarten waaraan de woningen waren gelegen en het vervangen van een deel van de oude woningen door nieuwe. Ten behoeve van de aanleg van een nieuw kanaal tussen dorp en spoorbaan in 1975 moesten de sluis en de daarbij gelegen herberg verdwijnen tegelijkertijd met de laatste restanten van de opvaarten. Aan het kanaal werden verschillende nieuwe woningen gebouwd.

6.4 Verspreide bebouwing

Omstreeks 1850 was in het onderhavige gebied betrekkelijk veel verspreide bebouwing aanwezig, met name in de vorm van boerderijen, veenarbeiderswoningen en turfschuren. Een groot deel van de verspreide bebouwing was gelegen aan wegen en vaarten. Het onderscheid tussen verspreid gelegen bebouwing en nederzetting was soms vaag en is dat soms nog. Een deel van de verspreide bebouwing werd, nadat een verdichtingsproces was opgetreden, tot dorp verheven (bv. Nieuwebrug, Vegelinsoord en Scharsterbrug).

In de weer in cultuur gebrachte verveende gronden kwam min of meer spontaan op een aantal plaatsen nieuwe, verspreid gelegen bebouwing tot stand in de vorm van kleine boerderijtjes. Na de Tweede Wereldoorlog werden in het kader van de ruilverkavelingen nieuwe boerderijen gebouwd.

LITERATUUR

Algemeen

A.J. v.d. Aa (Hoofdred.). Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden. Gorinchem, 1839-1851. 14 Delen. Herdruk: Zaltbommel 1976.

G. Abma (Hoofdred.). Encyclopedie van Hedendaags Friesland. 2 Dln. Leeuwarden (1975).

A. Algra. De Historie gaat door het eigen dorp. 6 Dln. o.a. [1955-1960], Leeuwarden.

J.H. Brouwer (Hoofdred.). Encyclopedie van Friesland. Amsterdam / Brussel 1958.

Buro Bügel/Van de Dijk B.V. (samenst.). Kultuurhistorische Aspekten van het Friese Landschap. Inventarisatie van elementen en patronen. Groningen (1979).

Bureau Centrale Databank van de provincie Friesland. Overzicht van het aantal inwoners per dorpsgebied (1-1-1985 t/m 1-1-1989), nr. 125. Leeuwarden 1989.

J. Cnossen. De bodem van Friesland. Toelichting bij blad 2 van de bodemkaart van Nederland. Wageningen (1971).

Gedeputeerde Staten van Friesland. Beleidsnota voor landschapszorg en natuurbeheer in Friesland. Ontwerp. (november 1985)

Provinciale Planologische Dienst. Cultuurhistorische Paden in Friesland. Nota 257. Leeuwarden 1979.

Skarsterlân

T. Bijlsma. Fan Lytse hazze ta greate Jouwer. Fiif ieuwen Jouster merk. Fryske Akademy, Joure, 1966.

T. Bijlsma/P.R. van der Zee. Joure in oude ansichten, deel 1 en deel 2. Zaltbommel, 1982.

K.F. Gildemacher, L.G. Jansma, H. Spanninga (red.). Haskerlân. In tal bydragen ta de skiednis. Fryske Akademy, Ljouwert (Leeuwarden), 1990.

Roel Piters de Jong. De Ouster Trijegeaen. Skiednis fan in part fan Doanjewerstal. Boalsert (Bolsward), 1982.

W.T. van der Leij. Hoe Langweer reilde en zeilde in vorige eeuwen. Zuidlaren, 1973/74.

R. Postma. Dunegea. De skiednis fan in doarp tusken de marren. Fryske Akademy, Ljouwert (Leeuwarden), 1987.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van de kom van Langweer als beschermd dorpsgezicht. Z.Pl., januari 1988.

Hotse Spanninga. Joure. Monument van de Maand, Jaargang 3, deel 5. Leeuwarden, augustus 1988.

GERAADPLEEGD KAARTMATERIAAL

Grietenijkaarten van B. Schotanus à Sterringa. Vermeerderd uitgegeven door Francois Halma 1718.

Nieuwe atlas van de Provincie Friesland bevattende kaarten van de dertig Grietenijen of gemeenten, met de daarin gelegene elf steden en haar grondgebied, alsmede van de eilanden Ameland en Schiermonnikoog. Leeuwarden, bij W. Eekhoff. 1849-1859.

J. Kuyper. Gemeente-atlas van Friesland. Leeuwarden 1865-1867.

Topografische kaarten 1 : 25.000 van ca. 1930 en de (gedeeltelijk) herziene versies van ca. 1950.

Grote Topografische Atlas van Nederland 1 : 50.000. Deel 2, Noord Nederland. Wolters-Noordhoff b.v. Groningen, 1987.

BIJLAGE Bevolkingsontwikkeling Skarsterlan

	1856	1876	1895	1900	1905	1925	1940	1990	
Akmarijp	104	157	183	206	224	302	286	113	
Boornzwaag	71	104	97	80	87	117	89	94	
Broek	185	238	243	242	248	299	329	246	
Doniaga	118	151	170	159	163	194	188	91	
Dijken	82	132	155	137	142	228	206	60	
Goingarijp	170	190	172	173	184	154	181	171	
Haskerdijken	338	466	521	502	531	536	511	336	
Haskerhorne	156	200	275	334	375	338	390	470	
Idskenhuizen	424	413	457	450	471	502	421	400	
Joure	2684	3466	3620	3694	3841	3639	3578	11649	1)
Langweer	598	603	701	702	734	841	743	855	
Legemeer	59	72	91	76	77	72	54	38	
Nieuwebrug	-	-	-	-	-	-	-	146	2)
Nijehaske	1428	1672	1802	1734	1831	1606	188	60	3)
Oldeouwer	114	175	335	358	379	413	377	88	4)
Oudehaske	627	879	1362	1353	1434	1472	1328	1700	
Ouwster Nijega	94	167	449	348	346	407	513	89	4)
Ouwsterhaule	145	162	178	222	220	203	314	233	4)
Rohel	387	151	144	130	130	151	149	134	
Rotstergaast	56	73	69	65	73	121	111	206	
Rotsterhaule	431	561	656	690	690	718	679	573	
Rottum	305	364	415	403	403	523	561	620	
Scharsterbrug	-	-	-	-	-	-	-	708	4)
Sint Nicolaasga	740	957	1289	1328	1358	1647	1831	2889	
Sintjohannesga	338	773	749	730	730	737	772	978	
Snikzwaag	112	182	190	202	242	247	255	66	
Terkaple	122	149	181	159	175	161	182	212	
Teroele	74	115	132	136	138	135	99	20	
Tjerkgaast	220	317	305	263	272	295	376	368	
Vegelinsoord	-	-	-	-	-	-	-	404	5)
Westermeer	84	120	152	150	177	523	614	-	1)

1. Het dorp Westermeer werd in 1954 opgeheven en bij Joure gevoegd.
2. Nieuwebrug was vroeger een buurschap dat onder Heerenveen hoorde.
3. In 1934 werd het zuidwestelijk deel van de voormalige gemeente Schoterland (agrarisch gebied) bij Haskerland gevoegd. Een groot deel van Nijehaske (Haskerland) hoort sindsdien bij Schoterland dat de nieuwe naam Heerenveen kreeg.
4. Scharsterbrug werd in 1948 een zelfstandig dorp, hoorde voordien waarschijnlijk onder de dorpen Ouwsterhaule, Ouwster Nijega en Oldeouwer.
5. Vegelinsoord werd in 1955 een zelfstandig dorp.

Gemeente Skarsterlân Kaart 1
Voormalige gemeente Haskerland 1866
J. Kuyper Gemeente-atlas van Friesland

PROVINCIE FRIESLAND. **GEMEENTE HASKERLAND.**

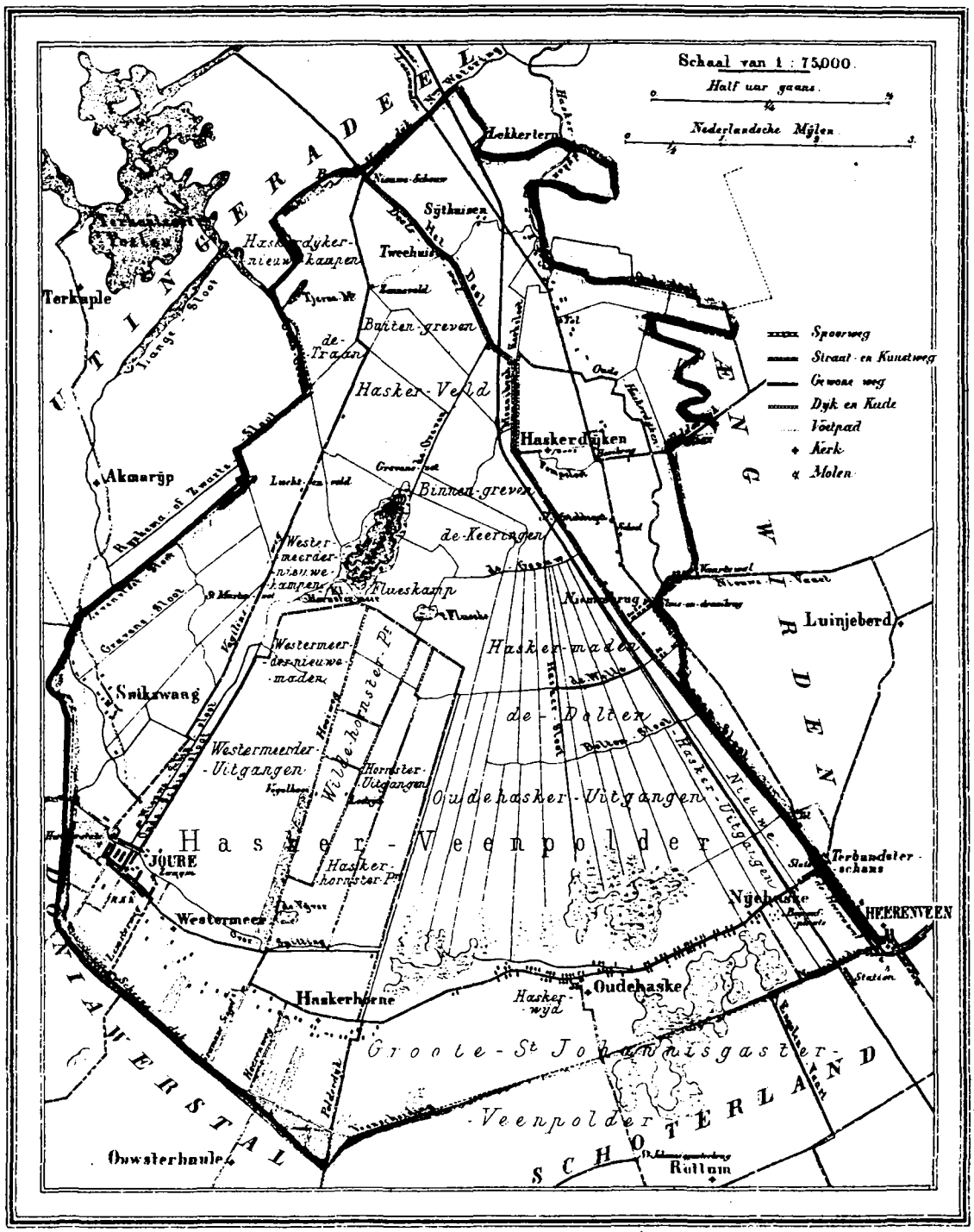

1866. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

5917 Bunders. 582.7 Inwoners.

Gemeente Skarsterlân Kaart 2
Voormalige gemeente Doniawerstal 1865
J. Kuyper Gemeente-atlas van Friesland

PROVINCIE FRIESLAND. **GEMEENTE DONIAWERSTAL.**

1865. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

12565 Bunders. 3200 Inwoners.

Gemeente Skarsterlân Kaart 3
Voormalige gemeente Utingeradeel 1866
J. Kuyper Gemeente-atlas van Friesland

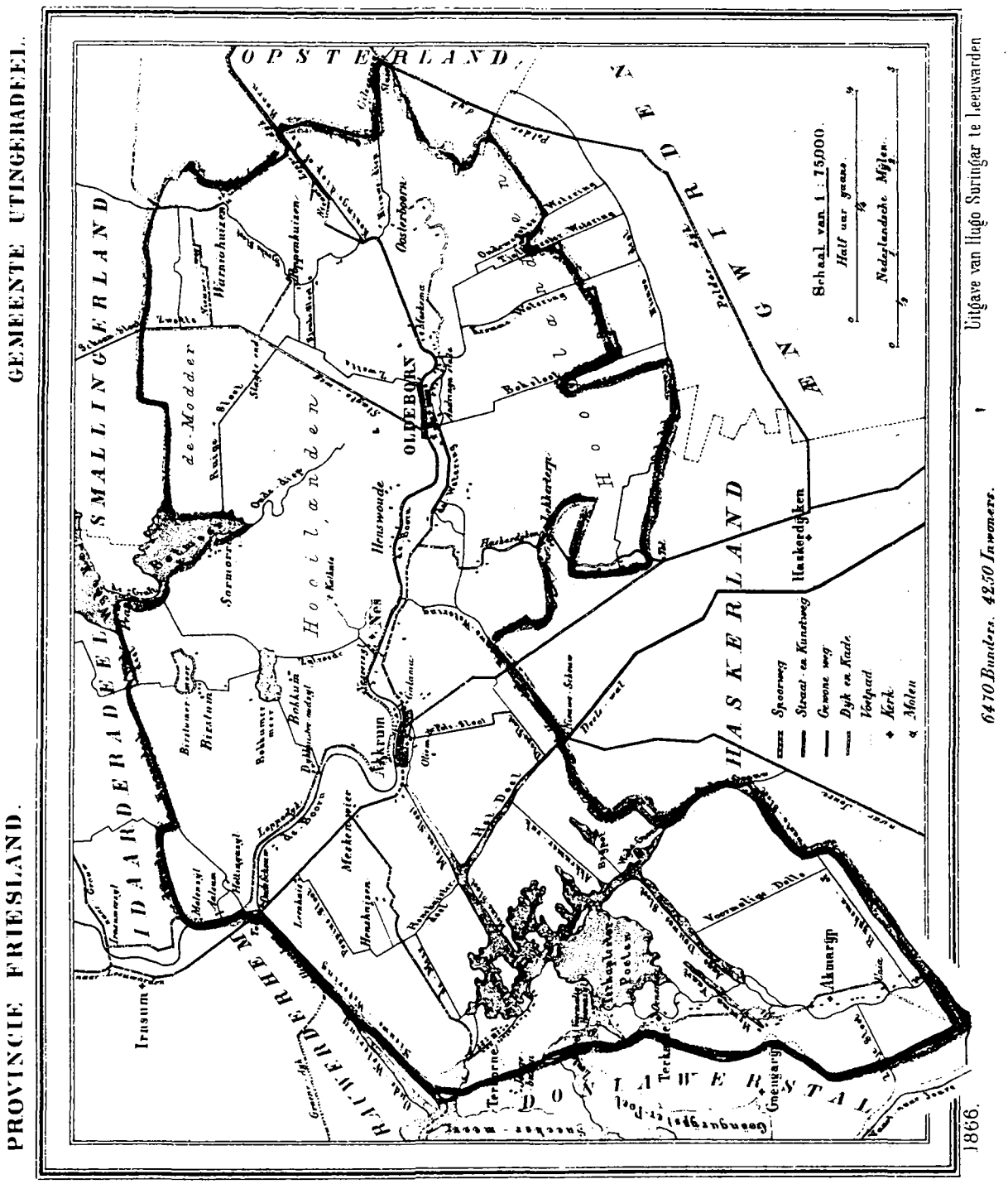
PROVINCIE FRIESLAND.
GEMEENTE UTINGERADEEL.
OPSTERLAND
SMALLINGERLAND
IDAARDERADEEL
HASKERLAND
HAYTERPHEN
DONIAWERSTAL
OLDEBORN
Oosterborn
Hoorn
Hoorlanden
Hoorn
Hoorn
Hoorn

Gemeente Skarsterlân Kaart 4
Voormalige gemeente SChoterland
J. Kuyper Gemeente-atlas van Friesland

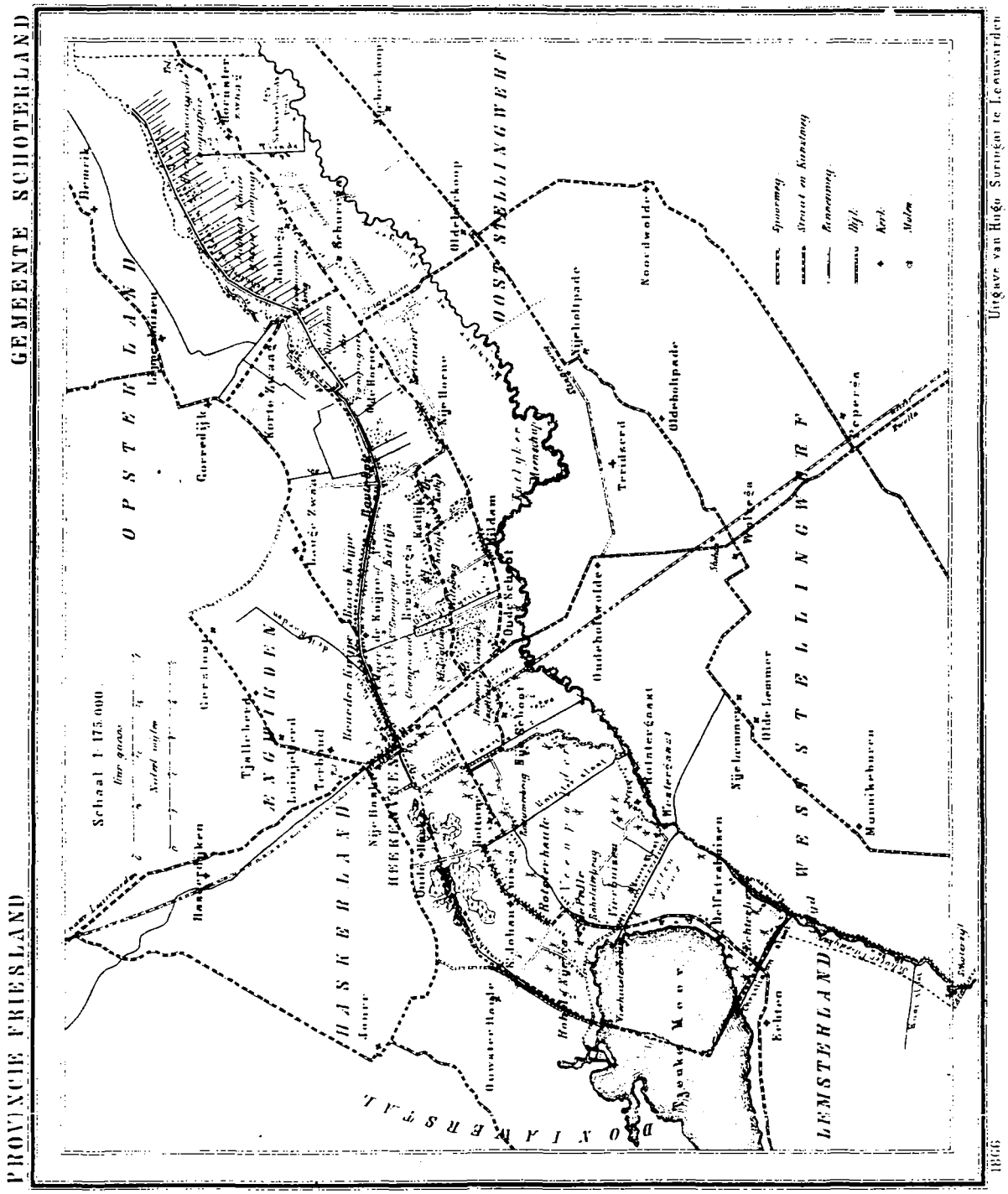

Gemeente Skarsterlân Kaart 5

Joure ca 1980
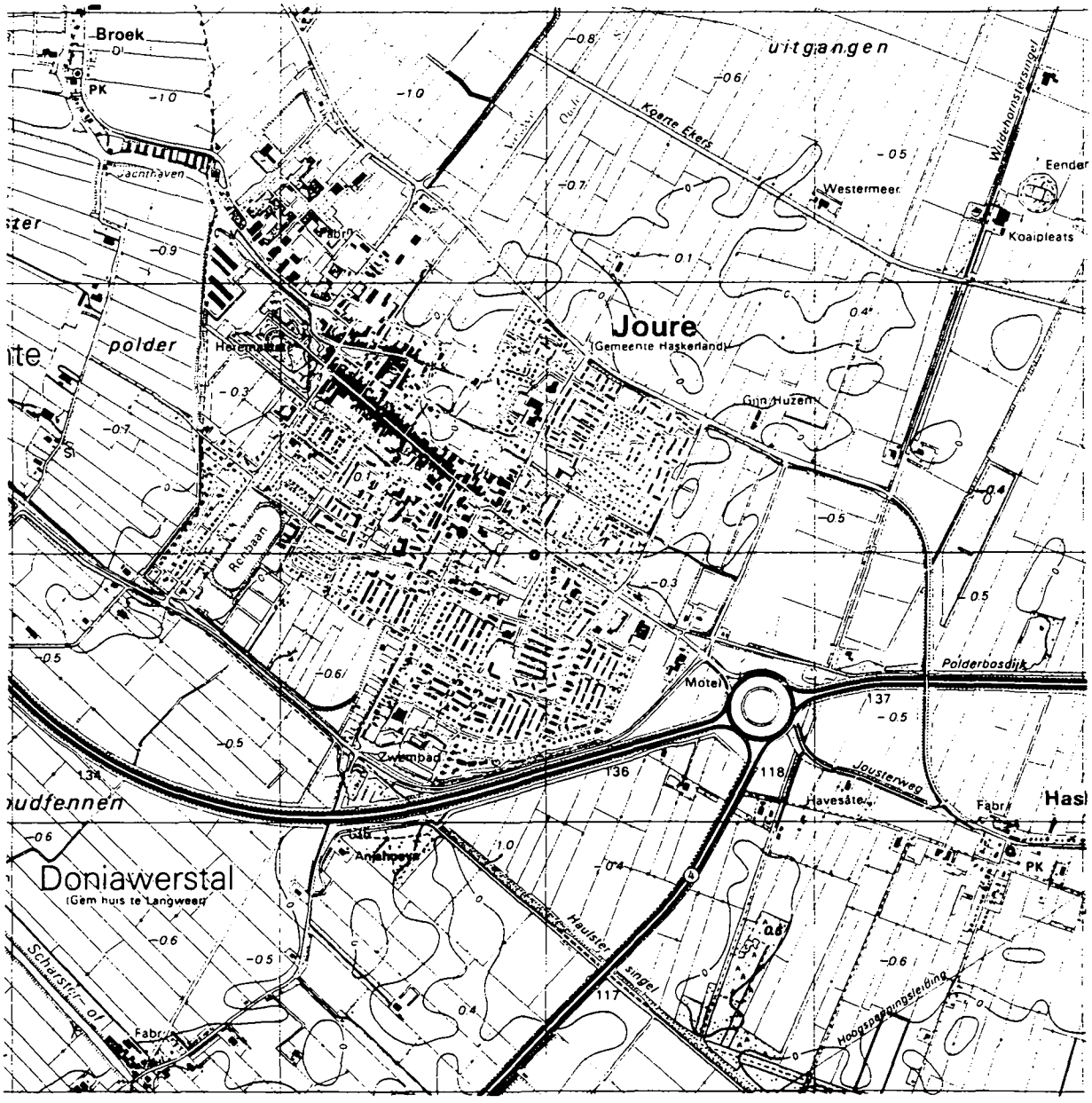
Topografische kaart van Nederland 1 : 25.000, Blad 11C Joure. 1982.